

Miloslav Petrušek: *Společnosti pozdní doby*

Praha, Sociologické nakladatelství 2006, 459 s.

Miloslav Petrušek je osobností, jejíž pozice je v kontextu soudobé české sociologie naprosto mimořádná. V mnoha ohledech ojedinělá je i kniha, kterou v roce 2006 vydal pod názvem *Společnosti pozdní doby*. Dílo má více jak 450 stran, z formálního hlediska má podobu encyklopedie a autor ho vydal u příležitosti svých sedmdesátých narozenin. Je všeobecně známo, že Petrušek je vynikajícím odborníkem, který má mimořádný dar slova. Dovede nenapodobitelným, nesmírně kultivovaným způsobem přednášet i psát. Má charisma, ohromné znalosti, invenci, vtip a pohotovost. V době, v níž se hovoří o úpadku autority, jsou to vlastnosti výjimečné, a je to také důvod, proč je „pan profesor“ svými studenty i čtenáři čten a obdivován. Je navíc autorem velmi pracovitým a plodným; vzpomeňme jen velké množství statí, předmluv a doslovů, které v posledních letech publikoval v časopisech, sbornících a knihách. Přesto, nebo možná právě proto, své čtenářské obci po řadu let cosi „dlužil“, a sice nové knižní dílo.

Připomeňme, že součástí bohaté Petruskovy bibliografie je autorství a spoluautorství skript a učebnic: *Úvod do studia sociologie* (1978), *Metody a techniky sociologického výzkumu I* (1982 s J. Buriánkem, spoluautorství neuvedeno), *Úvod do obecné sociologie* (1986), *Sociologie* (1991); editorství prací slovníkového charakteru: *Malý sociologický slovník* (1970), *Sociologické školy, směry, paradigmata* (1994), *Velký sociologický slovník* (1996). Z knižních monografií lze připomenout tituly: *Sociometrie* (1969), *Sociologie a literatura* (1990), *Alternativní sociologie* (1992), *Teorie a metoda v moderní sociologii* (1993), *Sociologie, literatura a politika* (1996 s J. Alanem). Na novou autorovu knihu ovšem museli jeho příznivci čekat dlouhých deset let. Vyšla bez upozornění

a reklamy v říjnu 2006 v nákladu několika set výtisků a byla během několika týdnů vyprodána; v současné době je na trhu její dotisk.

Podat celkovou charakteristiku tohoto díla není úplně snadné. Autor napsal ne zcela standardní sociologickou práci, na kterou je obtížné reagovat běžnou, standardní recenzí. Proto zmiňme nejprve to, co uvádí na zadní straně obálky vydavatel: „Soubor sociologických esejí, které se snaží systematickou formou odpovědět na otázku, v jaké společnosti žijeme. Autor zvolil poněkud neobvyklou metodu: vybral více než sto pojmenování, jichž se v sociologii a příbuzné literatuře pro označení moderní a postmoderní společnosti používá, seřadil je abecedně, vyložil jejich významy původní a odvozené, naznačil historické a literární souvislosti a některá pojetí kriticky komentoval.“

Příznávám, že jsem knihu bral poprvé do rukou s určitými rozpaky. Očekával jsem „monografii“, nikoli „encyklopedii“. Koncepce práce mi na první pohled připadala značně formalistická a v duchu jsem si kladl otázku, proč autor nezvolil pro její uspořádání jiné výkladové schéma než abecední. Navíc se do mých úvah vkrádala myšlenka, zda takto koncipované dílo vlastně neproblematizuje sociologii jako obor. Vždyť v jaké jiné vědní disciplíně je možné, aby předmět jejího zájmu byl charakterizován tak velkým množstvím rozdílných označení a aby se její odborná obec natolik rozcházela ve stanovení oné „základní diagnózy“. Není náhodou přehlídka 108 pojmů označujících soudobou společnost jakýmsi nezamýšleným doznáním, že jednou z hlavních devíz současné sociologie je provokovat a šokovat stále novými verbálními konstrukcemi?

Nápad na systematické uspořádání a porovnání konceptů soudobé společnosti není úplně nový. V r. 1992 např. publikoval na toto téma rozsáhlou stať rakouský sociolog Manfred Prisching. V německy psané literatuře existuje dvojdielná prá-

ce Armina Pongse *In welcher Gesellschaft leben wir eigentlich?* (1999, 2000; česky vyšel v r. 2000 první díl), nebo Uwe Schimank, Ute Volkmann (eds.): *Soziologische Gegenwartsdiagnosen I., II.* (2000, 2002). Ty však z tematického hlediska přinášejí pouhý zlomek ve srovnání s tím, co sepsal a sestavil Miloslav Petrusek.

Obsah jeho knihy je doslova nabit informacemi, a to do té míry, že jím provedené seskupení mnoha desítek pojmů a koncepcí na několika stovkách stran může vzdáleně upomínat k baudrillardovskému motivu virálního bujení simulaker. Kniha, zdařile uvedená evokací borgesovské bábelské knihovny, je zároveň fascinující i znepokojivá a znepokojující. A přesto, že je z formálního hlediska sestavena do podoby encyklopedie, samotný text takový prostě není. Na rozdíl od jiných publikací slovníkového typu, které obvykle nebývají určeny k souvislé četbě, Petruskovu práci lze číst plynule od první do poslední stránky. Jednotlivé části („hesla“) spolu až překvapivě korespondují, není to jen pouhá kolekce esejů, je to organický, kompaktní celek. Celé to nakupení ohromného množství textů v jedné knize jako by demonstrovalo jednu z pouček hegelovské dialektiky, podle níž se kvantita, která dosáhla jakéhosi kritického množství, může přeměnit na novou vyšší kvalitu.

V knize jsou obsaženy texty upomínající známé a rozšířené koncepty (společnost industriální, informační, kapitalistická, masová, mcdonaldizovaná, multikulturní, občanská, postindustriální, postmoderní, socialistická, superindustriální), ale i části věnované méně známým či méně vlivným pojetím (společnost alibistická, cynická, hluchá, infantilní, karnevalová, masturbační, permissivní, postheroická, transgresivní, zakazující). Mnohá témata jsou zpracována důkladně na větším počtu stran, nechybí však ani kratší hesla (společnost ekonomická, fungující, kognitivní). Ne všechny eseje jsou napsány stejně kvalitně a obsáhle, ale tam, kde to téma umožňuje, se autor před-

stavuje tím nejlepším způsobem. Za zvlášť zdařilou považují zejména úvodní pasáž (s. 11–52), a pak např. hesla: společnost dotazovaná, flagelantská, lokajská, ludická, narcistní, nomádská, postemocionální, postmetafyzická, racionálně konstruovaná, sekularizovaná, somatická, tolerantní.

Z Petruskových přednášek je známo, že má zálibu ve vytváření schémat, kterými dokáže velmi názorně a přehledně přiblížit řadu teoretických problémů v jejich mnohačetných souvislostech. Je otázkou, proč se taková schémata, v nichž by byly vztahy mezi jednotlivými pojetími společností systematickým způsobem seřazeny či seskupeny, tentokrát nepokusil vytvořit. Rovněž tak lze uvažovat o tom, zda by nebylo možné uspořádat celý obsah knihy jinak než podle abecedy. Ať už však byly autorovy důvody pro takový krok jakékoli, nelze jeho dílu upřít, že je vskutku impozantní a působivé. Možná, že jako nezamýšlené kouzlo autorem zvoleného přístupu tu na čtenáře působí pocit jakéhosi bloudivění v labyrintu. Knihu lze začít číst prakticky odkudkoli a v libovolném sledu kapitol. Čtenář se přitom nepohybuje v žádném nehostinném bludišti, nýbrž v barvitějším světě ecovského labyrintu, v němž se může potloukat na způsob simmelovského tuláka, benjaminovského flâneura, či maffesoliovského nomáda.

Z každé stránky této knihy je patrné, že knihu psal výrazný, osobitý intelektuál s mimořádným přehledem a nesmírně bohatým informačním zázemím. Jedním z jeho charakteristických rysů je velká znalost literatury psané anglicky, francouzsky, polsky a rusky (v menší míře literatury německé). V textech, ve kterých hovoří o soudobých společnostech, nejsou zcela zmiňováni pouze myslitelé současní. Naopak jsou tu četné odkazy na osobnosti minulých staletí, zejména je zdůrazněno vše, co je aktuální v dědictví zanechaném zakladateli sociologie. Podobně jako Jan Keller ve svých *Dějínách sociologie* i Petrussek ukazuje, že toto myšlení je stále podnět-

né, vlivné a lze z něj čerpat poučení i pro analýzu aktuálních sociálních procesů. Ne náhodou je v knize opakovaně uvedeno úsloví *Nihil sub sole novi*. Zdrojem inspirace se navíc stávají i jiné disciplíny: filozofie (jedním z nejčastěji zmiňovaných autorů je Ortega y Gasset), ekonomie, politologie, antropologie; na mnoha místech také krásná literatura. Snad jen na okraj můžeme poznamenat, že pokud Petrusek na s. 449 označuje za jeden z „hříchů“ časté prolamování hranic mezi filozofií a sociologií, pak není smysl tohoto konstatování zcela jasný, neboť autor knihy sám tyto hranice na mnoha místech (nikoli snad prolamuje, ale) určitě překračuje.

Šíře znalostí pana profesora je neuvěřitelná, a on je také, nutno přiznat, dovede náležitě „prodat“. A i když se jimi nepochybně rád před svými čtenáři „blýskne“, nic z toho není samoúčelné, všechno organicky zapadá do celkové logiky výkladu. Každý, kdo občas vytvoří nějaký text, si musí při četbě této knihy položit otázku, jak to vlastně autor dělá, jakým způsobem obhospodaruje své informační zdroje, jak archivuje a vyhledává poznámky k textům, jakou používá při psaní metodu.

Zvláštní poznámku zasluhuje mimořádná stylistická úroveň. Podle ní rozpozná zkušený čtenář autora i tehdy, když se podepíše pseudonymem či pouze značkou. Petruskův způsob psaní je natolik vyhraněný, že jsem měl při četbě některých stránek pocit, jako by ke mně doléhal jeho známý, lehce chraptivý hlas. V autorově slovníku nalézáme charakteristické obraty a výrazy jako bagatelní, frapantní, kanonický, trivium, výsostně, arcíže apod., která se stávají jakousi jeho poznávací značkou.

To, co nepochybně zaslouží pochvalu, je i pozorná a pečlivá redakční práce. Chyby a překlepy se v textu téměř nevyskytují (snad až na pár drobných výjimek: Eisenstadt je Shmuel nikoli Samuel (s. 318); antroposofie je steinerovská ne stirnerovská (s. 250); Luhmann (s. 100) rozlišuje v rámci sociálních systémů systémy inter-

akční, organizační a společenské; Bourdieu (s. 367, 455) nehovoří jen o kapitálu ekonomickém, kulturním a sociálním, nýbrž i symbolickém; názor na globalizaci, který je na s. 391 připisován Giddensovi, uvádí Giddens formulí: „Někteří lidé tvrdí, že...“). Litovat lze snad jedině toho, že na konci knihy nebyl zařazen rejstřík. Ten by byl v práci tohoto typu nepochybně nesmírně užitečný.

Petrusek se programově nehlásí k žádnému vyhraněnému sociologickému směru či paradigmatu. Pokud jeho myšlení s nějakou ideovou tendencí souzní, pak je to podle mého soudu především postmodernismus, přestože autor sám se k němu staví s určitou distancí, poučen nepochybně diskusemi posledních let, a vědom si možností a limitů, které jsou tomuto myšlenkovému proudu vlastní. Není jistě náhodou, že nejobsáhlejší text v celé knize je věnován právě postmodernismu (signifikantní ostatně je i to, že závěr tohoto pojednání ústí v jeho kritice). Petrusek, soudě podle tohoto díla, není autorem, kterému by vyhovovalo provozovat nezaujatou, hodnotově neutrální sociologii. Významnou dimenzí jeho psaní je dimenze etická, mravní. V tom se hodně podobá Zygmuntu Baumanovi, který je mu nepochybně velmi blízký.

Kniha, která je uspořádána na způsob encyklopedie, se samozřejmě vystavuje riziku, že bude z této perspektivy hodnocena. Pak by mohla být položena i otázka, jak se autorovi podařilo celkově příslušnou tematiku vyčerpat. Nahlížeje z tohoto úhlu, může čtenář v knize možná některé věci postrádat. Namátkou uvedme pojmy jako společnost „riziková“, „zablokovaná“, „funkcionálně diferencovaná“, „flexibilní“, „individualizovaná“ aj. To však není v žádném případě připomínka podstatná.

Po Petruskově díle sáhnou jistě velice rády různé skupiny čtenářů, včetně vysokoškolských studentů, pro které to bude jistě velice vítaná a zároveň i velmi čtivá učební pomůcka. Prostřednictvím této publikace mají možnost načerpat informace a zna-

losti, na jejichž osvojení by jinak potřebovali přecházet nepřehlednou horu knih.

Zdá se, že pro nás sociology je typická tendence vidět ve společnosti především kolektivity (skupiny, organizace, komunity) a opomíjet roli jedinců. To se může týkat i vědy, o níž lze uvažovat jako o strukturně funkčním systému, který má jisté vstupy a výstupy. Přitom lze snadno přehlédnout, jak důležité jsou právě v tomto případě konkrétní přínosy zcela konkrétních osobností. Jednou z takových klíčových postav je v české sociologii autor knihy o společnostech pozdní doby. Možná ale, že i v tomto případě bychom mohli zůstat na svých sociologických pozicích a konstatovat, že profesor Petrušek není jen jedním z mnoha autorů, on je sociologickou „institucí“.

Jiří Šubrt

Petra Hanáková, Libuše Heczková, Eva Kalivodová (eds.): V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity
Praha, Sociologické nakladatelství 2006,
437 s. + obrazová příloha

Jako pátý svazek relativně mladé ediční řady Gender sondy nabídlo v letošním roce Sociologické nakladatelství (SLON) čtenářům soubor textů, které mají svůj původ v přednáškách Centra genderových studií FF UK v Praze. Kniha s nepřehlédnutelnou barvou obálky a titulním obrázkem pro zvolené téma více než symbolickým v sobě skrývá 22 příspěvků českých a slovenských autorek a autorů.

Základní údaje o genezi sborníku přináší úvod trojice editorek – Petry Hanákové, Libuše Heczkové a Evy Kalivodové. Jejich práci je nutno označit přinejmenším adjektivem pečlivá, vzhledem k počtu studií, rozsahu knihy, ale přitom zachování jednotného způsobu odkazů a citací. Celý projekt byl původně inspirován čin-

ností Boženy Vikové-Kunětické, jí jsou také věnovány první dva články. Dvacet následujících pak přesvědčivě dokládá, že téma mateřství je (nejen) v umění otázkou zajímavou, věčnou, požímanou rozmanitým způsobem a především viděnou z mnoha zorných úhlů. Reflexe mateřství v různých uměleckých oborech a dílech tak tvoří základní osu celé publikace.

Na zajímavosti a fundovanosti dodává knize bezesporu skutečnost, že jednotliví přispěvatelé se problematikou mateřství a vychovatelství zabývají z různých hledisek a daří se jim zachytit toto téma v mnoha oborech umělecké tvorby, připomejme např. film, divadlo, literaturu, výtvarné umění. Pro sborník je tedy typické mezioborové prolínání, zkoumání mateřství v mnoha souvislostech, které metodologicky propojuje a sjednocuje genderové východisko.

Po obsahové stránce lze příspěvky rozčlenit do několika skupin. Jak již bylo řečeno, úvodní studie přináší pohled na život, politickou činnost a literární tvorbu Boženy Vikové-Kunětické. Nejobsáhlejší skupina článků se týká mnohostranného zobrazení mateřství ve filmu a literatuře (v některých případech v prostředích pro nás exotických nebo přinejmenším vzdálených – Indie a Mexiko). Důležitou otázkou, které tyto studie věnují pozornost, je využití, ve druhé polovině 20. století pak spíše ideologické zneužití obrazu ženy-matky, např. v článku Petra A. Bílka („Plakaly spolu, plakaly radostně a hrdě. Emblematické redukce mateřství v ideologizovaném prostoru české poúnorové kultury“), doplněném přílohami zachycujícími dobovou propagandu, v níž žena vystupuje jako bojovnice za mír a ochránkyně socialismu. Motívem specifickým pro české prostředí je hodnocení významu ženy v národním hnutí 19. století. Ten připomíná studie Ireny Štěpánové o Národopisné výstavě z roku 1895 („Oslavované vlastenky – pragmatické pracovnice: Česká žena – výstavní obraz roku 1895“) a svým způso-